

Лекція 6. Соціологічні, національні та інші зв'язки закономірностей формування ідей, уявлень і переконань про корупцію.

© Макаренков О. Л., 2020

Просте, лаконічне і зрозуміле законодавство полегшує його застосування і скорочує потребу у великому апараті чиновників. Спробою законодавця використовувати оціночні поняття у законах проблема вичерпується тільки частково, зокрема для оперативного заповнення прогалін у праві за відсутності можливості створити формалізований текст або коли моральних оціночних термінів важко уникнути, і у короткостроковій перспективі. Наприклад, «розумні строки розгляду справи судом» (п. 7 ч. 1 ст. 129 Конституції України); «бездоганна репутація, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет», «рівень професійної компетентності, особисті якості» (вимоги до членів поліцейської комісії, п. 3 ч. 2 ст. 51; вимоги до поліцейських ч. 2 ст. 52, ч. 1 ст. 57 Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII відповідно). Ці норми стають бланкетними положеннями антикорупційного законодавства, у разі, коли їхнє порушення відбулося внаслідок корупційних дій, а їхнє однозначне застосування ускладнюється у силу наявності оціночних формулювань. Утім аналогічна проблема – оціночності антикорупційних положень законів – характерна також для профільного закону: 1) термін «загальновизнане уявлення про гостинність» при визначенні можливості прийняття подарунку (аб. 1 ч. 2 ст. 23); 2) терміни «спільний побут» і «сімейний характер» щодо взаємних прав та обов'язків із суб'єктом декларування при визначенні поняття «близькі особи» (аб. 4 ч. 1 ст. 1); 3) низка термінів правил етичної поведінки (статті 37-44), у т. ч. деталізовані у Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затв. наказом Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 № 158; 4) термін «надмірне» при визначенні втручання у право на

недоторканність особистого і сімейного життя особи під час моніторингу способу життя суб'єктів декларування (аб. 2 ч. 3 ст. 51); та ін.

Важливою антропологічною проблемою антикорупційного законодавства України на шляху розбудови відкритого суспільства стають також норми, які технічно перенесені за зразками Західних країн, проте не відповідають існуючим соціорегуляційним практикам, культурним цінностям і кодам, не спираються на відповідні бюрократичні цінності. Наприклад, тільки формальною вимогою закону, а не результатом закономірного правового розвитку стали для абсолютної більшості службових осіб дії у разі отримання подарунку (акт, зберігання, сумніви щодо можливості одержання подарунка і письмове звернення за консультацією до територіального органу НАЗК тощо), для абсолютної більшості юридичних осіб чинні у них антикорупційні програми (статті 24, 62 профільного закону відповідно) тощо.

Юридично й антропно невиправданими через обтічність, загальноправову/законодавчу позаконтекстуальність, дисфункціональність, загальносоціальну очевидність і/або конфлікту провокаційність стали наступні норми профільного закону: 1) про здатність 5-х атестованих і обраних відповідно до закону членів НАЗК своєчасно та якісно виконувати усі покладені на них повноваження без підміни їхньої роботи роботою працівників апарату, до яких у законі не висувається відповідних високих кваліфікаційних вимог. За відсутності реального антропо-юридичного відображення розподілу повноважень членів й працівників апарату НАЗК (статті 5, 11); 2) терміни про «небезпечність роботи», «закріплення» в штаті апарату НАЗК кваліфікованих кадрів, компенсація «інтелектуальних затрат» працівникам при обґрунтуванні розміру заробітної плати (ч. 1 ст. 16); 3) заборона використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди (ст. 22); 4) вищезазначений термін «надмірне» втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя; неповне визначення процесу участі громадськості в заходах щодо запобігання корупції (ст. 21);

5) обмеження спільної роботи близьких осіб – особливо неприйнятно для сіл та інших населених пунктів з обмеженою кількістю кваліфікованих кадрів (ст. 27).

Антропологічна природа сфери протидії корупції обумовлює варіативність ряду суб'єктів відкритого суспільства, не обмежуючись тільки парламентом та іншими органами публічної влади, а й залучаючи до нього громадськість. Громадськість у сфері протидії корупції можна визначити соціальним утворенням протилежним державі, яке спонукає останню до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та існування членів такого суспільства у відносинах із приводу запобігання та протидії корупції на підставі та у спосіб, передбачені чинним законодавством України. Інакше кажучи, громадськість виступає своєрідною протипагою державі, що однак орієнтується на взаємовигідне та безконфліктне існування з нею. Зазначена форма взаємостосунків, у свою чергу, вимагає формування інституту їх кореспондуючих прав та обов'язків із приводу запобігання та протидії корупції, оскільки у протилежному випадку члени громадянського суспільства будуть розглядатися в якості підпорядкованих державі суб'єктів, а не повноправних учасників відповідних відносин. Громадськість – це суб'єкт права, у тому числі громадське об'єднання, не наділена публічно-владними повноваженнями та комерційною спрямованістю, яка самостійно або спільно з іншими особами з метою оформлення політик, норм та/або поглиблення соціальних структур забезпечує формування соціального базису для демократії, заохочення політичної підзвітності, підтримку довіри та взаємодії, коли безперешкодно вдосконалюється асоціативність, свобода масових рухів і мирних зібрань, формується варіативний ряд колективних утворень залежно від зумовлюючих факторів їхньої антропологічної природи.

Фото 1. Пам'ятник-символ негативного ставлення до корупції (встановлено 01.12.2017, м. Чернівці, автор художник А. Федірко)

Нині в Україні відбувається процес розбудови демократичної, соціальної, правової держави та відкритого громадянського суспільства [1, 1]. Ці процеси супроводжуються підвищенням ролі та значення права для українського народу, який все більше прагне повною мірою реалізувати власні права і свободи, що передбачені Конституцією та іншими законами України. Так, наші громадяни протягом останніх років приймають активну участь в політичному житті країни, чим суттєво допомагають іншим учасникам політичного життя конструктивно вести політичну дискусію в межах правового поля. При цьому, громадянська активність, що накопичується державно-правовими інститутами і яка реалізується через них, в своїй більшості і за формами, і за способами, і за цілями, не завжди сприяє реформуванню суспільства в напрямку його відкритості. Процеси побудови відкритого суспільства в пострадянських країнах, які нині переживають перехідний, транзитивний період, характеризуються нестабільністю. Активне реформування соціально-економічної, політичної та духовної сфер суспільного життя, подекуди негативно впливає на права людини. Адже в силу

обсягу, змісту та швидкості здійснюваних реформ держава не може виступати в ролі гаранта, що, в свою чергу, призводить до дескредитації державно-правових інститутів, а, врешті – до відчуження суспільства від держави. Так, вищий представницький орган об'єктивно не встигає врегульовувати змінені суспільні відносини за допомогою конституції та інших законів. Тож, роль останніх виконують підзаконні акти, що свідчить про посилення влади органів державної виконавчої влади та врешті призводить до того, що в суспільстві формуються передумови для порушення конституційних прав і свобод громадян. Тому важливо, щоб люди знали ті правові механізми, за допомогою яких вони зможуть ефективно захистити свої права.

У багатьох випадках рішення судів чи суб'єкта публічної адміністрації визначаються перш за все їхніми ціннісними уподобаннями і панівної в конкретному соціумі етикою. Іншого очікувати від суддів і чиновників виконавчої гілки публічної влади немає ніякого сенсу. При цьому саме звернення до того чи іншого правового положення ще не веде до одного єдиного правильного висновку, бо всередині нього можна задіяти різні види аргументів і внутрішніх правил. Тому важливо розуміти, що будь-який юридичний феномен аксіологізований, будучи пов'язаним із категоріями добре/ погано, дієво/ не дієво, результативно/ не результативно, ефективно/ неефективно, а отже із системою цінностей суспільства, в якому він себе виявляє. Дослідження ціннісних систем, юридичних форм їхнього існування, конструювання та транслявання перебуває в колі завдань аксіологічної юриспруденції – напряму юридичної науки, який розгортає свій гносеологічний потенціал довкола сформульованих аксіологічних вимірів структур права, передусім, прав людини та суспільства. Відповідно до преамбули Статуту ООН, держави зобов'язалися у своїй діяльності утверджувати віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав великих і малих націй. Це аксіологічний масштаб дій сучасної публічної влади, а тому пізнання будь-яких правових чи інших публічно-владних феноменів,

пов'язаних із ними мотивами, метою і змістом поведінки людей відбувається тільки через призму зазначених цінностей.

Цей метод для дослідника означає необхідність аксіологічного корегування власних висновків щодо запропонованих правових регуляторів (їхніх трансформацій) відповідно до кантіанських думок про категоричний імператив, річ для нас і річ у собі. Наші уявлення тільки фрагмент, і оскільки їй не вистачає перспективи цілого, то відносно фрагмента ми також може помилятися. Тому будь-який видимий чи смутно відчутний порядок співвідношення цінностей завжди має в собі відтінок суб'єктивності. А цінності особливі феномени, природу яких неможливо ототожнити з думкою суспільства про відповідні їм об'єкти та явища. І, слідом за Г. В. Гегелем, ми дотримуємось думки, що не люди утворюють поняття. Воно не є чимось похідним. Помилково думати, що спочатку предмети утворюють зміст наших уявлень, а потім додається наша суб'єктивна діяльність, яка засобами абстрагування, поєднанням спільного в предметах, утворює поняття про них. Предмети, навпаки, є тим, чим є в суті своїй, завдяки діяльності властивого їм поняття, яке висвітлює їхню природу. Світ і кінцеві речі утворилися від повноти божественної думки та божественних призначень.

Аксіологічний вимір феноменології досліджуваного об'єкту виявляє два стану досліджуваних смислів – фактичного і правового; одного, в якому сенс побічно вводиться через коло пропозиції, та іншого, в якому він виявляється явно, за допомогою розривання кола і розгортання смислу уздовж ментального кордону між речами і текстами (реченнями, словосполученнями, словами), що їх описують, в нашому випадку права і відносин ним врегульованих. Враховуючи предмет правового регулювання і реальну загрозу дроблення та розмивання базових прав людини, аксіологічні чинники повинні постійно залишатися у колі гносеологічної уваги юристів. Можна сприймати права людини як систему цінностей, безвідносно до їх історичним походженням і філософського обґрунтування. Цінності багатьох людей, безумовно, збігаються з тим, що пропонують їм вважати цінністю міжнародні конвенції і

конституції. Люди, як правило, цінують життя, свободу, гідність інших, вважають, що катувати неприпустимо, відбирати чуже - погано, а слабкі і немічні мають право на допомогу і турботу сильного. Але саме в контексті розуміння прав людини як системи цінностей виникає суперечка про універсалізм прав людини і культурний релятивізм. Система базових цінностей в різних країнах і культурах не збігається. Навіть якщо в майбутньому вдасться досягти згоди щодо переліку прав, які становлять найвищу цінність (що само по собі малоймовірно), різні люди і тим більше різні суспільства продовжуватимуть по-різному вибудовувати ці цінності в ієрархії, а оскільки права людини можуть вступати в конфлікт одне з одним, то і картина із реалізацією, охороною та захистом цих прав буде відрізнятися. Водночас доведено, що глибоке розуміння і повага таких традиційних цінностей, як гідність, свобода і відповідальність, допомагає заохоченню і захисту прав людини, а, значить, й детермінує ефективність права й добродішність людей.

Утвердження зазначених цінностей складає сутність основ справедливості й вимагає волі до постійного виконання низки умов з яких складається правопорядок. Зміст останнього змінюється, адже особливості його характеру визначаються історично мінливими правовими нормами, які виводяться, виходячи зі знання попередніх умов реалізації людських можливостей, що складають людську гідність, тобто права і свободи людини. Тож, створення відкритого суспільства та реалізація ідеї правової державності пов'язані з успішним засвоєнням індивідами принципу справедливості, який лежить в основі суспільної згоди.

Вихідна підвалина права – принцип справедливості утверджується за рахунок безперервного створення особистості умов, що здатні забезпечити їм реалізацію власних можливостей саме в той історичний момент, коли вони живуть. Право має змінюватись відповідно до тих змін, які відбуваються в країні та у світі в цілому. Справедливість передбачає, що його члени діють згідно з категоричним принципом І. Канта: вчиняти так, щоб ти завжди

відносився до людини як до цілі та ніколи не відносився б до неї лише як до засобу.

Однією з головних підвалин антикорупційних трансформацій стає принцип ненасильства, який є однією із гарантій прав і свобод індивіда. Поняття ненасилля охоплює сукупність конкретних засобів, що протистоять насиллю, за допомогою яких вирішуються суспільні конфлікти та досягається соціальна справедливість у відкритому суспільстві. Ненасильство є і метою, і сенсом одночасно: виключається вчинення зла во благо; цілі та засоби опиняються в однорідній моральній площині; засоби боротьби мають виключно прагматичний і морально досконалий характер, адже містять в собі та застосовуються для досягнення конкретної мети.

В процесі реалізації цього принципу визначальним стає демілітаризація суспільства та мирний характер зовнішньополітичного курсу, засвоєння громадянами гуманістичних традицій права й моралі. Здійснення діяльності на підставі таких традицій має вберегти суспільство від проявів насильства в політичній сфері, де, відповідно, питання суспільного життя мають вирішуватись демократичним шляхом в рамках правового поля. В цьому зв'язку право як таке має встигати за змінами в суспільстві, щоб адекватно природі останнього врегульовувати відносини між громадянами.

Виховання людини в дусі ненасилля та інших цінностей відкритого суспільства, вимагає переоцінки поняття „державного примусу”. Сила держави полягає не в її військовій потужності, не в її здатності домінувати над іншими державами, захищаючи так звані „національні інтереси”, не в здатності придушувати волю власних громадян і повністю контролювати всі сфери суспільного життя, не в здатності підтримувати стабільність за допомогою насилля, а в здатності забезпечувати дотримання прав людини, реалізацію національно-культурних потреб, ефективно взаємодіяти зі світовим співтовариством у вирішенні глобальних проблем, перетворюючись на органічну частину цієї спільноти.

Доброчесність і право є засобами, що мають забезпечити членам відкритого суспільства весь спектр їх прав і свобод. При цьому реалізація економічних прав є для громадян найважливішою, адже визначальну ознаку відкритості суспільства – демократію, вони сприймають крізь призму власної економічної захищеності, тобто оцінюють демократію за її здатністю забезпечити задоволення соціально-економічних потреб. Соціально-психологічний стан суспільства (зокрема в пострадянських країнах) свідчить, що перехід до відкритого суспільства відбувається без відповідних демократично-культурологічних передумов, що, може призвести до дезорієнтації суспільства й корупції. За таких умов державна влада бере на себе відповідальність за ефективне керівництво громадянами в напрямку формування демократично орієнтованого суспільства. При цьому досягнення мети такого керівництва великою мірою залежить від того, наскільки державні органи в своїй діяльності зв'язані правовими нормами тощо. Тому однією з базових настанов відкритого суспільства є визнання принципу верховенства права найбільш значимою політичною цінністю.

Доповненням вище окреслених методологічних підходів стає герменевтика, що дозволяє інтерпретації юридичних текстів доктрини і законодавства на тлі розгорнутої аргументації лінгвістики, психології, соціології, політології та інших сфер знань, які сукупно уможливають розуміння духу, а не букви текстової об'єктивації думок і волі авторів праць і нормативно-правових актів. Адже догматично сприймаючи формальну сторону норм законодавства, відчуваємо обмеженість гносеологічних засобів юридичної техніки. Інтерпретації текстів за правилами герменевтики далеко не вичерпується тільки позитивістським розумінням і виходять за межі ефекту формально-догматичного методу.